

V. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

УДК: 821.111Ш – 12.09

Черняк Юрій
(Запоріжжя)

Національні модифікації романтичного топосу геніальності Вільяма Шекспіра

У статті розглядається специфіка й механізми формування топосу геніальності Шекспіра, який сприяв перетворенню англійського драматурга на іконічну постать світової літератури, на взірець художнього психологізму і поетичної майстерності. Самобутність національних модифікацій цього топосу детермінувалася конкретно-історичними обставинами входження англійського драматурга в інтелектуально-духовний простір інших народів. Закладений співвітчизниками поета смисловий потенціал топосу специфічним чином засвоювався представниками інших культур, нерідко набуваючи актуального культурологічного змісту, нового аксіологічного звучання або певного ідеологічного забарвлення. У Німеччині його зміст відчутно аксіологізувався в площині етнокультурної самоідентифікації, що породило тенденцію до апропріації постаті драматурга («наш Шекспір») та сприяло кристалізації концепту загальногерманського національного духу. В США англійський геній поставав втіленням трансцендентної поетичної досконалості, а його творчість проголошувалася символом Поезії, знаком-еталоном, який допомагає оцінювати здобутки власної національної літератури. У Франції, де згаданий топос став важливим чинником художньо-естетичної самоідентифікації літераторів, найбільшою мірою розкрився його культуротворчий потенціал. Геній Шекспіра виступав тут каталізатором формування нових естетичних уявлень, символом нової естетики – естетики романтизму.

V. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

Ключові слова: Вільям Шекспір, природний геній, топос, романтизм, естетика класицизму, естетика романтизму, природа геніальності, культуротворчий потенціал топосу.

Культурний ландшафт сучасної цивілізації важко уявити без тих художньо-естетичних, філософських та психологічних ідей, що були народжені в діалозі з Вільямом Шекспіром, в процесі осмислення позачасової світоглядної цінності його художніх відкриттів та поетичних прозрінь. Про потужний вплив англійця на розвиток світової культури влучно висловився Нортроп Фрай: «Можливо, якби у нас не було „Гамлета”, могло б не бути і романтичного руху або творів Достоевського, Ніцше і Кіркегора, які йшли за ним»¹.

Кожне покоління відкриває у текстах Великого Барда нові глибини філософських смислів, знаходить там відлуння своїх умонастроїв та інтелектуально-духовних пошуків, черпає натхнення для власних творчих замислів та мистецьких проектів. Тож цілком природно, що вже протягом кількох століть у своєрідний діалог з Шекспіром вступають і філософи (Вольтер, Р.В. Емерсон, Ф. Ніцше, М. Бердяєв, Л. Шестов, П. Флоренський та ін.), і психологи (З. Фройд, С. Виготський), і літератори (Й.В. Гете, О. Пушкін, В. Гюго, І. Тургенєв, Ф. Достоевський, Л. Толстой, М. Твен, Т.С. Еліот, Б. Брехт, Е. Іонеско, О. Хакслі, Т. Стоппард, Дж. Джойс, Дж. Фаулз, А. Мердок, А. Картер, Дж. Апдайк, Б. Акунін та ін.). У творчому доробку кожного театрального режисера постановка будь-якої Шекспірової п'єси завжди є подією надзвичайною, своєрідним випробуванням його професійної зрілості. А для акторів ролі шекспірівських персонажів є одними з найбажаніших, оскільки саме вони дозволяють якнайповніше виявити акторський талант. Саме з виконанням ролей у п'єсах Шекспіра, до речі, пов'язана слава таких

¹ Frye N. Northrop Frye on Shakespeare / N. Frye / [ed. by R. Sandler]. – Markham, Ontario : Fitzhenry & Whiteside, 1986. – P. 99-100.

видатних акторів, як Д. Гаррік, Дж. Кембл, А. Олдрідж, П. Мочалов, В. Каратигін, М. Єрмолова, В. Коммісаржевська, Л. Олів'є, І. Смоктуновський.

Популярність творів Великого Барда з плином часу лише зростає. Як слушно наголошує М. Коренева, «час не владний над творіннями генія. Ця аксіома, що не потребує доказів, по відношенню до Шекспіра має певний парадоксальний смисл. Час не просто зберіг красу і чаруючу привабливість його творінь. Всупереч будь-якій логіці, сторіччя, що минули після його смерті, не віддаляють людство від Шекспіра, а навпаки, неначе за законом зворотної перспективи, наближають до нього, зміцнюючи і безкінечно розширюючи зв'язок з його художнім світом, роблячи його більш значимим, насиченим та багатограним»².

Аналізуючи таке специфічне соціокультурне явище, як тотальний вплив Шекспіра на поступ західно-європейської цивілізації, дослідник Т. Іглтон констатує: «Шекспір сьогодні – не стільки реальний автор, історична особа, скільки ідеологічний апарат. Його ім'я синонімічне цілій політико-культурній формації і тому більш споріднене з такими поняттями, як Дісней чи Рокфеллер... Найглибша іронія шекспірівської індустрії полягає в тому, що вчені все ще продовжують сперечатися про достеменність того чи іншого фрагменту шекспірівського тексту, тоді як історична особистість на ім'я Вільям Шекспір відійшла в тінь, поступившись місцем самоцінній репродуктивній активності від виробництва календарів і сувенірних чашок до нових режисерських інтерпретацій. Праця вчених даремна принаймні в одному смислі: навіть якщо хто-небудь доведе, що під ім'ям Шекспір приховувався Крістофер Марло, це навряд чи дозволить закрити

² *Коренева М. М. Художественный мир Шекспира и современная английская драма / М. М. Коренева // Английская литература XX века и наследие Шекспира. – М. : Наследие, 1997. – С. 20.*

Стретфорд. Механізм давно вже досяг повної автономії, незалежно від того, хто саме стоїть біля його витоків»³.

Унікальність позиції Шекспіра у світовій культурі зазвичай пояснюється позачасовою геніальністю поета. «Те, що пройшло крізь цю людину, яку називають Шекспіром, та вилилося на папір, – це щось зовсім не схоже на творчість будь-якого іншого автора. – Зазначає відомий англійський театрознавець Пітер Брук. – Це не шекспірівський погляд на світ, це, можна сказати, сама дійсність. Однією з ознак цього є те, що в будь-якого слова, рядка, персонажа чи події – не просто велика кількість, а безкінечна кількість інтерпретацій. А це властиве самій дійсності... Написане Шекспіром наділене цією властивістю, написане ним – не інтерпретація; це сама дійсність»⁴.

Теза про спроможність англійського генія залишатися взірцевим поетом для всіх часів і народів виступає своєрідним топосом⁵, який остаточно сформувався в культурному контексті доби романтизму. Саме цей топос, до речі, став одним із ключових у структуруванні так званого «культу Шекспіра», який почав зароджуватися в ряді країн Європи ще у XVIII столітті й поступово набув світових масштабів⁶.

Хоча романтична рецепція Шекспіра неодноразово привертала увагу зарубіжних (М. Добсон, Г. П. Фреско,

³ Цит. за *Джебраилов А. С.* Английская шекспировская критика XX века: направления, концепция, полемика / А. С. Джебраилов // Английская литература XX века и наследие Шекспира. – М. : Наследие, 1997. – С. 256.

⁴ *Brook P.* Shifting point: Forty Years of Theatrical. Exploration, 1946–1987 / P. Brook. – L. : Methuen, 1988. – P. 76.

⁵ Під топосом мається на увазі тематична категорія, яка характеризується повторюваністю й широкою рецептивною адресованістю та тяжіє до аксіоматичності. Актуалізація смислового потенціалу топосу забезпечується спільністю ціннісних колективних уявлень і переконань.

⁶ Детальніше про цей соціокультурний феномен див.: *Луков В., Захаров Н.* Культ Шекспира / В. Луков, Н. Захаров // Шекспірівський дискурс. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – Вип. 2. – С. 202–219.

Д. Делабастита, Б. Соколова, Н. Чінпоеш, В. Кейс, А. Романовська, Н. Дяконова, Б. Реізов, Ю. Ковальов, Ю. Левін, Вл. Луков, М. Захаров та ін.) і вітчизняних (Т. Михед, Н. Жлуктенко, Т. Хитрова-Бранц, Д. Москвітін та ін.) науковців, історія структурування топосу його позачасової геніальності вперше постає об'єктом спеціального дослідження. Метою цієї статті є виявлення специфіки і механізмів формування топосу геніальності Шекспіра в добу Романтизму.

Згаданий топос – епістемологічна похідна від характерних для романтичного художнього мислення роздумів щодо природи і сутності геніальності – програмував орієнтацію на естетичне наслідування Шекспіра та закріплював у масовій свідомості уявлення про взірцевість чи навіть еталонність його мистецьких рішень. Разом з тим, вже за часів Романтизму топос геніальності Шекспіра почав набувати певного національного забарвлення.

Попри усталеність семантичного ядра, цей топос не є феноменом статичним. На думку польської дослідниці Я. Абрамовської, будь-який топос «аж ніяк не є вічним. Ми можемо простежувати як його народження, так і смерть, що приходить тоді, коли ота відправна ідея втрачає обов'язковість»⁷. Сформований за часів Романтизму топос, який має певні часові й національні модифікації, найбільшою мірою сприяв тому, що англійський драматург поступово перетворився на іконічну постать світової літератури, абсолютний взірець художнього психологізму та поетичної майстерності.

Показовою в цьому плані є думка сучасного культуролога Гарольда Блума, котрий проголосив Шекспіра центром західного канону, людиною, яка за

⁷ Абрамовська Я. Топос і деякі спільні місця літературознавчих досліджень / Я. Абрамовська ; [пер. з польськ. С. Яковенко] // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / [За заг. ред. В. Моренця]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 369.

всепронизуючою гостротою думки, мовленнєвою енергією і потужністю художнього вимислу не має собі рівних серед західних майстрів слова: «Якщо є письменник, що став смертним богом, то це Шекспір»⁸.

Наріжні камені топосу «Шекспір – геній усіх часів і народів», були закладені ще сучасниками драматурга і метафорично вербалізовані у Першому Фоліо – повному виданні його драматичних творів, яке вийшло друком у 1623 році. Один із перших англійських літературних критиків Френсіс Мерез називав Шекспіра «медоточивим» та передрікав йому велику славу, а письменник Джон Девіс, високо оцінюючи смисловий потенціал Шекспірових історичних хронік і трагедій, вважав їхнього автора «достойним співрозмовником монархів». Навіть конкуренти змушені були визнати велич Шекспірової музи: зокрема, відомий драматург Френсіс Бомонд передрікав, що поетичні твори Вільяма зі Стретфорда «вчителі будуть наводити нашим нащадкам як приклад того, що іноді смертний спроможний знаходити дорогу при туманному світлі Природи»⁹. Друг і колега Шекспіра по письменницькому цеху Бен Джонсон в епітафії, що вміщена у Першому Фоліо, писав: «Радій, моя Британіє! Ти можеш пишатися тим, кому всі театри Європи повинні складати шану. Він належить не тільки своєму часові, а й усім вікам! Усі музи були саме в розквіті, коли з'явився він, щоб, наче Аполлон, приємно потішити наш слух і щоб зачарувати нас, наче Меркурій! Сама Природа пишалася і з радістю вбиралася в шати його поезії!»¹⁰.

⁸ Bloom H. Shakespeare: The Invention of the Human / H. Bloom. – N.Y. : Riverhead Books, 1998. – P. 3.

⁹ Chambers E. K. William Shakespeare. A Study of Facts and Problems : in 2 vols / E. K. Chambers. – Oxford : Clarendon Press, 1930. – V. 2. – P. 224.

¹⁰ Johnson Ben. To the memory of my beloved, the author, master William Shakespeare and what he hath left us / Ben Johnson // The Complete Works of William Shakespeare / [ed. by A. H. Bullen]. – L. : Collector's Library Edition, 2005. – P. x.

Не мали сумнівів щодо високих достоїнств драматургії Шекспіра і англійські літератори наступних епох, які, щоправда, незрідка дозволяли собі досить вільне поводження з його текстами. Приміром, драматург і літературний критик Джон Драйден проголошував Шекспіра «єдиним поетом душі й серця з-поміж усіх давніх» і водночас закликав до виправлення його «варварської» мови та усунення непрозорої затемненості стилю¹¹. Відомий театральний діяч епохи Реставрації, постановник шекспірівських п'єс Томас Отвей вважав великого співвітчизника найкращим поетом свого часу, чия слава ніколи не згасала, оскільки «зі щедрого врожаю його Пера нащадки й досі смиренно годуються»¹².

У XVIII ст. в Англії, з легкої руки одного із законодавців естетичного смаку Джозефа Аддісона, за Шекспіром закріпилася репутація «великого природного генія», який не визнавав над собою жодних правил, норм чи обмежень. Геній такого роду «однією лише силою своїх природних здібностей, без будь-якої допомоги з боку мистецтва або науки створив творіння, що викликали захоплення у людей його покоління та здивування у нащадків»¹³.

Аргументована реабілітація «неправильностей» шекспірівського стилю (тобто всього того, що через невідповідність принципам класицистичної естетики так дратувало критиків другої половини XVII – першої половини XVIII ст.) остаточно поклала край спробам відкоригувати, виправити чи «покращити» тексти англійського драматурга. Умонастрої тих часів доволі яскраво

¹¹ Essays of John Dryden : in 2 vols. / [ed. by W. P. Ker]. – N.Y. : Russell & Russell, 1961. – V. 1. – P. 267.

¹² The Works of Thomas Otway, Plays, Poems and Love-Letters. / [ed. by J. C. Ghosh]. – Vol.1. – Oxford: The Clarendon Press, 1968. – Prologue. – P. 26–27.

¹³ Аддисон Дж. Спектейтор / Дж. Аддисон ; [пер. с англ. И. С. Нарский] // Из истории английской эстетической мысли XVIII века. – М. : Искусство, 1982. – С. 142.

відображені на сторінках популярного літературно-критичного журналу «Спектейтор»: «Неперевершений наш Шекспір – камінь спотикання для всього племені цих недолугих критиків. Хто з нас не вважає за краще прочитати хоча б одну з його п'єс, в якій не дотримано жодного правила сцени, аніж будь-яке творіння сучасного критика, де жодне з них не порушено? Шекспір був воістину народжений з усіма задатками поета, і його можна порівняти з тим каменем у персні Пірра, прожилки якого, як говорить нам Пліній, утворювали фігури Аполлона та дев'яти Муз, створених стихійною рукою природи, без будь-якої допомоги мистецтва»¹⁴.

Отже, твори видатного поета в ті часи використовувалися як аргумент у боротьбі із застарілими естетичними уявленнями та сприяли якісному оновленню культурної традиції. Вони були не лише взірцем для наслідування, але й своєрідним інтенсифікатором художніх пошуків та естетично-філософських розмислів. Визнаючи неперевершену майстерність Шекспіра в зображенні негативних персонажів, О. Джерард, приміром, підкреслює, що саме такі характери, або персонажі, що наділені як вадами, так і чеснотами, найчастіше зустрічаються у реальному житті, тож саме вони й спроможні викликати психологічний резонанс, збуджувати думки та емоції¹⁵.

У культурному контексті англійського романтизму апологетичне ставлення до Шекспіра не лише збереглося, але й ще більше конкретизувалося за рахунок суто філософської кореляції таких понять, як художня правда і краса. В естетичних розмірковуваннях поета-романтика Семюела Тейлора Колріджа повністю реабілітовано затемнену стилістику, смислову непрозорість шекспірів-

¹⁴ Там само. – С. 231.

¹⁵ Джерард А. Опыт о вкусе / А. Джерард ; [пер. с англ. Е. С. Лагутина] // Из истории английской эстетической мысли XVIII века. – М. : Искусство, 1982. – С. 258–259.

ських текстів і «відкрито» органічний зв'язок старих символів з новими художніми формами. Сутність Шекспірової геніальності Колрідж пов'язував з унікальним умінням породжувати потужний потік смислів, органічно поєднуючи естетичні запити і самий дух часу. Драматургія Шекспіра, на його думку, втілює найвищий рівень мистецької досконалості, і навіть так звані «похибки» драматурга є лише підтвердженнями його таланту, його природної божественної геніальності, частиною великого задуму поета-філософа, який стоїть поза часом, ізольовано від інших письменників і драматургів тієї доби¹⁶.

Близькою за пафосом була й оцінка відомого есеїста Вільяма Гезлітта, котрий на сторінках своїх «Лекцій про англійських поетів» (1818) проголосив Шекспіра творцем поетичної мови надзвичайно широкого діапазону – від потужної патетики до граничної простоти, від вершин поетичності до непристойних грубощів. «Мова Шекспіра, – писав він, – подібна до ієрогліфів, думки переливаються у зримі образи, переходи в нього несподівані, висловлювання напружено-стислі, метафори заплутані... Смысл усвідомлюється цілісно, ми не розбираємо окремих слів»¹⁷.

Учнем Шекспіра визнавав себе Вальтер Скотт, чії романи рясніють цитатами, алюзіями та ремінісценціями з шекспірівських творів. Засновник історичного роману наголошував, що саме Великому Барду найкраще вдалося передати дух історії, вправно відтворити людську природу, а це, в свою чергу, поставило його драматургію на найвищий щабель естетичної ієрархії¹⁸.

¹⁶ *Кольридж С. Т. Лекции о Шекспире и Мильтоне / С. Т. Кольридж // Писатели Англии о литературе (XIX–XX вв.) : сб. статей / [пер. с англ.; сост. К. Н. Атаров]. – М. : Прогресс, 1981. – С. 42–47.*

¹⁷ *Hazlitt W. Lectures on the English Poets [Електронний ресурс] / W. Hazlitt. – Режим доступу : <http://fliiby.com/file/233842/as3bulc405.html>.*

¹⁸ *Scott W. An Essay on the Drama / W. Scott // The Prose Works of Sir Walter Scott, Bart. – Edinburgh : Robert Cadell; L. : Whittaker and Co., 1834. – V. 6. Essays on chivalry, romance, and the drama. – P. 217–395.*

Отже, ціннісний зміст рецепції Шекспіра в лоні англійської національної літературної традиції XVIII – першої половини XIX століть розгортається від визнання ідейної глибини його творів до чіткого усвідомлення органічного зв'язку між формою і змістом, до аргументованої реабілітації смислової поліфонії його Слова. Концепт геніальності Шекспіра оприявнює ідею синкретизму духовної величі та поетичної віртуозності, що саме по собі є абсолютно суголосним романтичній теорії мистецтва і відповідним уявленням про художника-деміурга як єдиного, хто спроможний подолати розрив між високим ідеалом романтичних устремлінь та мізерною дійсністю буденності.

Для представників німецького преромантизму і романтизму, яким, по суті, належить пріоритет у формуванні основ загальносвітової популярності англійського драматурга, наріжним каменем рецепції Шекспіра слугувало співвіднесення поета з деміургом, акцентування позачасової філософської, естетичної та пізнавальної цінності його творів. Про титанізм Шекспіра писав ще Й. В. Гете: «Шекспір змагався з Прометеєм! За його прикладом, риза за рисою, створював він своїх людей, але в колосальних масштабах – саме з цих причин ми й не впізнаємо наших братів, – і потім оживив їх диханням свого генія, це він говорить їхніми вустами, і ми мимоволі бачимо їх спорідненість»¹⁹. В унісон з думкою автора «Фауста» звучать і слова Людвіга Тіка: «Дух Шекспіра – центр моєї любові й пізнання. Підсвідомо я співвідношу з ним усе пізнане мною... З ним пов'язані мої ідеї і моя сутність. Усе пояснює його, а він пояснює все, тому я й вивчаю його постійно»²⁰.

¹⁹ Гете И. В. Ко дню Шекспіра / И. В. Гете ; [пер. с нем. Н. Ман] / Собрание сочинений в 10 т. – М. : Худ. литература, 1980. – Т. 10. – С. 262.

²⁰ Tieck L. Kritische Schriften : in 4 bd. / L. Tieck. – Leipzig : Brockhaus, 1848. – Bd. 1. – S. 141.

Унікальну спроможність Шекспіра впливати на свідомість мас відзначали й культурні діячі більш пізніх епох. В одному з листів до своїх батьків літератор Х. Д. Граббе, говорячи про «Гамлета», зазначав: «Це свого роду перша книга світу, і для багатьох вона означає більше ніж Біблія, оскільки вона є книгою королів і народу, це книга, яка, на думку декого, написана самим Богом»²¹. «Учителем людства і поетом природної правди» називав Шекспіра і відомий німецький популяризатор його творчості К. Ельце²².

Близькою за тональністю і загальним пафосом була й рецепція постаті Шекспіра в соціокультурному контексті американського романтизму. Попри те, що більшість американських діячів культури в першій половині ХІХ ст. ставилися до англійської культури з певною упередженістю і намагалися «звільнитися від тиранії генія старого світу»²³, Великий Вілл завжди залишався об'єктом апологетики, якого не торкалися ані тотальна негація, ані критична переоцінка. Показовим у цьому сенсі є зізнання відомого романіста Дж. Ф. Купера: «Шекспір для Америки – таке ж велике ім'я, як і для Англії, і, я певен, тут його люблять не менше»²⁴. Засновник філософії трансценденталізму Р.-В. Емерсон проголошував Шекспіра «генієм одкровення», визначальною рисою якого є унікальна спроможність «прозирати у найвіддаленіші куточки

²¹ *Grabbe Ch. D. Ueber Shakespearomanie / Ch. D. Grabbe // In Sh-Rezeption. Diskussion um Shakespeare in deutschland. Bd. 2: Ausgewahlte Texte von 1793–1827. Hrsg.v.Hansjuergen Blinn. – Berlin, 1982–1988. – S. 13.*

²² *Elze K. Shakespeare als Dichter, Weltweiser, Christ / K. Elze // Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. – Leipzig : Kamp, 1873. – S. 357.*

²³ *Симмс У. Г. Американизм в литературе / У. Г. Симмс ; [пер. с англ. Е.А. Морозкина] // Писатели США о литературе. – М. : Прогресс, 1982. – Т. 1. – С. 70.*

²⁴ *Купер Дж. Ф. Просвещение и словесность / Дж. Ф. Купер ; [пер. с англ.] // Эстетика американского романтизма. – М. : Искусство, 1977. – С. 83.*

природи і зв'язувати в єдине ціле вищим духовним зв'язком речі, що якнайдалі розташовані одна від іншої»²⁵.

У XIX столітті в культурі й повсякденному побуті мешканців США спостерігалася надивовижу висока частотність згадування імені Шекспіра, відкрите та приховане цитування його текстів. Так, приміром, одного з найпопулярніших пуританських проповідників Генрі Ворда Бічера називали «Шекспіром американської кафедри», оскільки у своїх проповідях він майстерно обігрував образи англійського драматурга нарівні з образами Святого Письма. Порівняння з Шекспіром вважалося ознакою найвищого мистецького визнання: рецензуючи збірку новел Н. Готорна, американський романтик Г. Мелвілл зазначав: «... я і не стверджую, що Натаніел із Салему величніший за Вільяма з Ейвону, чи рівний йому за величчю. Я стверджую лишень, що різницю між цими двома чоловіками у жодному випадку не можна вважати безмірною. Не так вже й багато потрібно для того, аби Натаніел повністю зрівнявся з Вільямом»²⁶.

Філософ Г. Торо, постулюючи трансценденталістську концепцію мистецтва, згідно з якою геніальний поет здатний інтуїтивно пізнавати істину та нести її людству, проголошував Шекспіра богонатхненним пророком, спроможним навіть «історію своєї парафії розказати цікавіше, ніж інший – історію світу»²⁷. Поет-романтик В. Вітмен, що вважав Шекспіра не тільки взірцем для наслідування, але і своїм конкурентом, відзначав його визначну роль як у розвитку світової драматургії, так і у формуванні духовної практики американського пуританізму. Прагнучи знайти в Шекспірі опертя для створення

²⁵ *Эмерсон Р.* Природа / Р. Эмерсон ; [пер. с англ.] // Эстетика американского романтизма. – М. : Искусство, 1977. – С. 208.

²⁶ *Мелвилл Г.* Готорн и его «Мхи старой усадьбы» / Г. Мелвилл ; [пер. с англ.] // Эстетика американского романтизма. – М. : Искусство, 1977. – С. 386.

²⁷ Цит. за: *Михед Т.* Поетологічні етюди з історії літератури Англії та США / Т. Михед. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – С. 20.

власної поетичної програми, він акцентував увагу на позачасовому значенні шекспірівських філософських ідей та проголошував досвід англійського поета надзвичайно цінним для формування американської національної літературної традиції. Звертаючись до співвітчизників, В. Вітмен писав: «Може, й справді, скористаємося сонцем англійської літератури та найяскравішими зірками її системи як кілочками, аби повісити наші думки, просто так, для домашнього вжитку?»²⁸.

Отже, можна погодитися з думкою української дослідниці Т. В. Михед, що для американських романтиків «Шекспір – це досягнення гармонії і долучення до божественної душі засобами символічної інтерпретації матеріального світу, ... це метафора генія і осердя літературного канону»²⁹.

Французька модифікація топосу геніальності Шекспіра за своїм характером помітно відрізнялася від аналогів в інших національних культурах. Для адекватного розуміння її сутності слід пам'ятати, що інтерпретація будь-якого топосу вимагає від дослідника, як слушно наголошує Я. Абрамовська, відтворення важливих колективних переконань, «джерела яких можна загалом знайти в релігійних, філософських та ідеологічних системах»³⁰. У Франції знайомство з Шекспіром розпочалося в той час, коли класицистичні тенденції у мистецтві в цілому, і в царині театру зокрема, сягнули свого апогею. Тож Шекспір, чия творчість не вписувалася у завузькі для неї рамки естетики класицизму, сприймався французами доволі упереджено. Якщо П'єр Летурнер – один із перших перекладачів і популяризаторів Шекспіра – проголосив

²⁸ *Whitman W. Complete Poetry and Collected Prose / W. Whitman / [ed. by J. Kaplan]. – N.Y. : The Library of America, 1982. – P. 1016.*

²⁹ *Михед Т.В. Пуританський дискурс в американській літературі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філол. наук : спец. 10.01.04 “література зарубіжних країн” / Т. В. Михед. – К., 2007 – С. 11.*

³⁰ *Абрамовська Я. Цит. вид. – С. 369.*

його «богом театру»³¹, то ревні блюстителі чистоти національної театральної традиції дорікали англійському драматургові за непристойності й поганий смак.

Володар умів кількох поколінь французів Вольтер називав його «п'яним дикуном», що позбавлений найменшого знання правил та найменшої іскри гарного смаку. Однак навіть він, попри всю свою іронічність і злостивість, змушений був визнати природну геніальність Шекспіра: «Поетичний геній англійців до нинішнього часу нагадував народжене природою густе дерево, яке навмання розкидає тисячі гілок та росте з нерівномірною силою»³². Молодший сучасник Вольтера Жан Франсуа Лагарп вважав Шекспіра «варварським автором варварського століття, чий п'єси позбавлені здорового глузду, правдоподібності, стилю, єдності та пристойності»³³.

Один із найвпливовіших теоретиків мистецтва XVIII століття Дені Дідро також критикував Шекспіра за відсутність смаку, однак визнавав при цьому і його велич. Він порівнював митця з незугарною статуєю Святого Христофора в Соборі Паризької Богоматері – «грубо вирізьбленим колосом, між ногами якого ми усі могли б пройти, не зачепивши його срамотних частин»³⁴. Саме Дідро був першим із-поміж французів, хто обґрунтовано довів право Шекспіра називатися генієм, використовуючи апеляцію до його творчості як аргумент у тогочасних дискусіях стосовно естетики французького театру. На сторінках трактату «Естетика і літературна критика»

³¹ Цит. за: *Кагарлицкий Ю.И.* Шекспир и Вольтер / Ю. И. Кагарлицкий. – М. : Наука, 1980. – С. 75.

³² *Вольтер.* Философские письма / Вольтер ; [пер. с фр. С. Я. Шейнман-Топштейн] // Вольтер. Философские сочинения / Вольтер. – М. : Наука, 1989. – С. 164.

³³ Цит. за: *Lacroix A.* Histoire de l'influence de Shakespeare sur le theatre français jusqu'à nos jours / A. Lacroix. – Bruxelles : Th. Lesigne, 1956. – P. 40.

³⁴ *Дидро Д.* Собрание сочинений : в 10 т. / Д. Дидро ; [пер. с фр.]. – М.-Л. : Academia, 1936. – Т. 5. Театр и драматургия. – С. 592.

енциклопедист розмежував геніальність і смак, як різні духовні якості, причому першу він пов'язав з потужною творчою уявою та блискавичною інтуїцією, проголосивши її стихійною силою природи: «Смак часто не пов'язаний з генієм. Геній – це чистий дар природи; його твори народжені миттєвістю; смак – результат навчання та часу; і він вимагає знання великої кількості правил – встановлених або очікуваних; він породжує краси, які мають лише умовне значення. Для того, аби річ була прекрасною з точки зору смаку, необхідно, аби вона була вишуканою, завершеною, ретельно оздобленою, але так, щоб це не кидалося в очі. А щоби належати генію, вона має іноді виглядати неохайною. Справляти враження неправильності, нерівності, дикості. Високе і геніальне виблискує в Шекспірі, як блискавка посеред ночі, а Расін прекрасний завжди... Правила і закони смаку для генія – пута; він розриває їх, щоб злетіти до величного, патетичного, високого»³⁵.

Отже, як бачимо, у Франції топос шекспірівської геніальності зароджувався в контексті гострої полеміки. Його співвіднесення з надзвичайно важливою для естетики класицизму категорією смаку, а також зіставлення драматургічної техніки англійця з нормативними вимогами класицистичного театру не стільки посилювали критичний пафос в рецепції Шекспіра, скільки стимулювали інтерес французів до осмислення природи геніальності.

Ідеї Дідро були підтримані та розвинуті його молодшими сучасниками – романтиками. Франсуа Рене де Шатобріан, приміром, пов'язував масштабність величі Шекспіра з трьома важливими прикметами його творчості – суголосністю національному духові, мовною віртуозністю та майстерністю в зображенні людської природи.

³⁵ Дидро Д. Эстетика и литературная критика / Д. Дидро ; [пер. с фр.]. – М. : Художественная литература, 1980. – С. 209.

Своєрідність англійського митця, на думку Шатобріана, полягала «у його красномовстві, у його думках, афоризмах, заснованих на розумінні людського серця та придатних для характеристики різних соціальних станів, і особливо у надмірі життєвих сил. ... Під пером Шекспіра не мертва навіть смерть»³⁶. Аргументом на користь того, що шекспірівська геніальність не має часових обмежень, Шатобріан вважав вплив англійського драматурга на розвиток своєї національної мови: «Уся Англія – це Шекспір; і сьогодні його мовою говорить Байрон, а Вальтер Скотт успадкував від нього майстерність діалогу»³⁷.

Вагомий внесок у формування шанобливого ставлення французів до Шекспіра зробила й відома письменниця та літературний критик Жермена де Сталь. У книзі «Про літературу, розглянуту у зв'язку з суспільними звичаями» (1800) вона виклала власне бачення його трагедій, детально проаналізувавши їхню естетику крізь призму тогочасних уявлень. Попри окремі закиди на адресу англійця за «грубі порушення смаку», поєднання трагічних сцен з комічними та надмірне захоплення зображенням фізичних страждань, Ж. де Сталь пов'язувала майбутній поступ національної літературної традиції саме з орієнтацією на Вільяма Шекспіра. Оскільки він за своїм духом ближчий до сучасності, ніж давні греки або римляни, то саме з нього, на її думку, й «починається нова література»³⁸.

Суголосною була і позиція її молодшого співвітчизника Фредеріка Стендаля, який насмілився протиставити англійського генія Расінові, чий авторитет на французькій

³⁶ Шатобріан Ф. Р. Опыт об английской литературе и суждения о духе людей эпох и революций / Ф. Р. Шатобріан ; [пер. с фр. В. А. Мильчин] // Эстетика раннего французского романтизма. – М. : Искусство, 1982. – С. 227.

³⁷ Там само. – С. 237.

³⁸ Сталь Ж. де. О литературе, рассмотренной в связи с общественными установлениями / Ж. де. Сталь ; [пер. с фр. В. А. Мильчина]. – М. : Искусство, 1989. – С. 196.

сцені був у ті часи абсолютним і незаперечним. На сторінках брошури «Расін і Шекспір» (1823) Стендаль проголосив художній метод Шекспіра близьким до нового романтичного мистецтва та закликав своїх сучасників вчитися у нього і майстерності зображення людських характерів, і енергійності поетичного мовлення. «Шекспір, Шиллер і лорд Байрон восторжествують над Расіном і Буало»³⁹ – писав він, передрікаючи перемогу романтичного мистецтва над класицистичним. Геній Шекспіра під пером Стендаля набув певної емблематичності, перетворившись на символ нової естетики – естетики романтизму. Така доволі специфічна рецепція ренесансного автора як провісника майбутнього романтичного мистецтва демонструє потужні культуротворчі потенції аналізованого топосу. Постаць англійського драматурга перетворюється у цьому контексті на важливий чинник художньо-естетичної самоідентифікації французьких літераторів. В умовах напруженого протистояння традицій та новаторства на французькій сцені, де позиції класицизму були надзвичайно міцними, орієнтація на Шекспіра ставала своєрідним маркером приналежності драматурга до когорти романтиків.

Найбільш рельєфно зазначена тенденція простежується у творчості Віктора Гюго, котрий протягом життя декілька разів звертався до осмислення творчих здобутків Шекспіра та доклав великих зусиль для остаточного подолання упередженості французів щодо англійського генія. Як істинний романтик, В. Гюго вірив у трансцендентну природу геніальності, тому його ставлення до Шекспіра було сповнене пієтету і обожнення: «Шекспір, цей бог сцени, в якому поєдналися неначе в триєдності три великі і найхарактерніші генії нашого театру – Корнель,

³⁹ *Стендаль. Собрание сочинений* : в 12 т. / Стендаль ; [пер. с фр.]. – М. : Правда, 1978. – Т. 7. О любви. Расин и Шекспир. – С. 318.

Мольєр і Бомарше»⁴⁰. У повній відповідності до світоглядних уявлень романтизму, геніальність він пов'язував з природністю, а ігнорування будь-яких правил і приписів вважав не недоліком, а перевагою драматургічної техніки великого англійця, який нікого не наслідував і не визнавав жодних авторитетів: «Поет має радитися лише з природою, істиною і своїм натхненням, що є такою ж істиною, як і природа»⁴¹.

І у передмові до своєї драми «Кромвель», і у трактаті «Вільям Шекспір» В. Гюго неодноразово підкреслював геніальність Шекспіра, пов'язуючи її то з дивовижною силою поетичної уяви, то з всюдиприсутністю світових антитез і протиріч, то з запаморочливою незбагненністю ритму. Ірраціональна природа цієї геніальності, на думку В. Гюго, залишається незбагненою, неповторною і недосяжною: «Шекспір – це родючість, це сила, буяння, це набухлі груди годувальниці, пінна чаша, переповнений чан, прискаючий сік, потоки лави, насіння, що кружляє в пориві вітру, животворний ливень; все у нього – тисячами, все – мільйонами; ніякої поміркованості, ніяких пут, ніякої розважливості, безрозсудна і спокійна щедрість творця»⁴².

Самобутність національних модифікацій топосу геніальності Шекспіра, як бачимо, детермінується конкретно-історичними обставинами входження англійського драматурга в інтелектуально-духовний простір інших народів. Закладений співвітчизниками поета смисловий потенціал цього топосу специфічним чином засвоювався представниками інших культур, нерідко набуваючи при цьому актуального культурологічного змісту, нового аксіологічного звучання або певного ідеологічного забарвлення.

⁴⁰ Гюго В. Собрание сочинений : в 15 т. / В. Гюго ; [пер. с фр.]. – М. : Гослитиздат, 1956. – Т. 14.: Критические статьи, очерки, письма. – С. 98.

⁴¹ Там само. – С. 106.

⁴² Там само. – С. 274.

У Німеччині, приміром, де головними аспектами рецепції Шекспіра стали співвіднесення поета з деміургом та акцентування позачасової філософської, естетичної й пізнавальної цінності його творів, а також їхньої унікальної спроможності впливати на свідомість мас, в процесі формування цього топосу відбувалася відчутна аксіологізація його змісту в площині етнокультурної самоідентифікації, що породжувало тенденцію до апропріації постаті драматурга («наш Шекспір») та сприяло кристалізації концепту загальногерманського національного духу.

Натомість американська модифікація аналізованого топосу, в якій момент привласнення Шекспіра також був доволі значимим, яскраво демонструє роботу когнітивних механізмів у структуруванні семіосфери. Англійський геній постає втіленням трансцендентної поетичної досконалості, а його творчість, що вважалася вершинним досягненням культури Старого світу, проголошується не стільки взірцем для наслідування, скільки символом Поезії, знаком-еталоном, який допомагає оцінювати здобутки власної національної літератури.

У Франції згаданий топос зароджувався в атмосфері гострої полеміки стосовно вад і достоїнств англійського генія, стимулюючи інтерес до осмислення природи геніальності та перетворившись, зрештою, на важливий чинник художньо-естетичної самоідентифікації літераторів. Саме тут найбільш яскраво розкрився культуротворчий потенціал цього топосу, що постає як каталізатор формування нових естетичних уявлень. Творчість Шекспіра французькі романтики вважали суголосною англійському національному духові, а його геній став для них символом нової естетики – естетики романтизму.